

Over 'goede' en 'slechte' geschiedschrijvers

Bedenkingen bij Bremans analyse van de historiografie van Belgisch-Congo

Klokkenluiders zijn onmisbaar in de hedendaagse samenleving, want ze brengen aan het licht wat machthebbers liever verborgen houden. In het vorige nummer van *Brood & Rozen* verleent de Nederlandse socioloog Jan Breman die eretitel aan Jules Marchal (1924-2003). In een lange reeks boeken heeft de 'gelauwerde', een voormalig koloniaal ambtenaar en diplomaat, immers de aandacht gevestigd op de moordpartijen en de onmenselijke praktijken die hoogtij vierden in de Onafhankelijke Congostaat onder stichter-autocraat Leopold II (1885-1908). Nadien richtte Marchal zijn pijlen op de dwangarbeid in Belgisch-

Congo (1908-1960). Breman kadert zijn lofrede in het bredere perspectief van de geschiedschrijving over koloniaal Congo en trekt de lijn zelfs door tot de huidige postkoloniale debatten. Ik voelde me echter enigszins ongemakkelijk na de lectuur van zijn tekst. Na wat aarzelen schrijf ik mijn bedenkingen dus neer. Vanwaar die aarzeling? Maar vooral: welke bedenkingen?

Eerst de aarzeling. Wie een antwoord formuleert op een essay over de verdiensten van een 'klokkenluider', komt sowieso verdacht over. Die tegenstem kan snel gebrandmerkt worden als de 'woordvoerder van de

machthebbers', die de duisternis boven het licht verkiezen. Daarom, voor alle duidelijkheid, eerst dit: ik ben geenszins de verdediger van het Belgische vaderland, van zijn dynastie, van zijn koloniale belangengroepen en/of van de nieuwe extreemrechtse groeperingen die de suprematie van het 'blanke ras' en van de 'westerse beschaving' (weeral) hoog in het vaandel voeren. Ik reageer enkel als een historicus die niet akkoord gaat met Bremans beeld van de geschiedschrijving over koloniaal Congo. Ik wil onderstaande bladzijden echter niet bestempelen als een 'repliek', want die term is te agressief. Het gaat me veeleer om enkele bedenkingen die volgens mij de zaken in een juister perspectief plaatsen. Maar vooraleer we die reacties op een rijtje zetten, resumeer ik eerst de aspecten in Bremans betoog die volgens mij helemaal correct zijn.

Wat buiten kijf staat

Breman (en velen met hem) hebben volkomen gelijk op enkele essentiële punten. Het is waar dat niet alleen de Belgische overheid, maar ook tal van private organisaties en individuen sedert Leopolds bewind een politiek van minimalisering en zelfs ontkenning hebben gevoerd tegenover de gruwelen die zich in koloniaal Congo hebben voorgedaan. Volgens hen waren die 'aantijgingen' onterecht of overdreven, maar die stelling druist helemaal in tegen de harde feiten en tegen de wetenschappelijke evidentie. De varianten op die ontkenkende houding waren (en zijn nog steeds) talrijk, maar ik zal ze hier niet verder bespreken.

Zeker is ook dat de overheden zowel voor als na de onafhankelijkheid van Congo een strikte controle hebben uitgeoefend op de 'pottenkijkers' die de archieven van de Onafhankelijke Congostaat of Belgisch-Congo wilden raadplegen. Dat was meer bepaald het geval voor de archiefverantwoordelijken van het ministerie van Buitenlandse Zaken, die het zogenaamde Afrika-archief beheerden, d.w.z. de archieven van het voormalige ministerie van Koloniën.

Jules Marchal – uit voorzichtigheid publiceerde hij zijn eerste werken onder het pseudoniem A.M. Delathuy – en de antropoloog Daniel Vangroenweghe hebben inderdaad de enorme verdienste gehad om in lijvige werken, voor een breed publiek, de gruwelen en de wanpraktijken van het Leopoldiaanse regime in detail te beschrijven. De sneeuwbal die ze aan het rollen hebben gebracht, werd een tiental jaren later opgepikt door de getalenteerde schrijver Adam Hochschild. Samen met eigen onderzoek en lectuur verwerkte hij hun bevindingen in een internationale bestseller, die de schijnwerper

met veel meer succes op die gruwelen richtte. Voor velen, zowel in België als in het buitenland, waren die vaststellingen dus een echte openbaring. De sneeuwbal werd daardoor een lawine. Die kwam als een pletrol over de oude koloniale propaganda en denkbeelden heen, die toen overal nog sterk aanwezig waren.²

Ten slotte staat vast dat de werken van Marchal en Vangroenweghe niet op algemeen applaus werden onthaald – dat is een eufemisme. De auteurs hebben er zelfs persoonlijke nadelen van ondervonden. Prokoloniale individuen en instanties schoten in actie, niet alleen om hen tegen te spreken, maar zelfs om hen te dwarsbomen.

Bedenking 1: over de kwaliteiten en het innoverende van Marchals werk

Ondanks het baanbrekende werk van Marchal moeten we vaststellen dat enige kritiek op zijn proza niet ongegrond is. Bremans essay maakt dat echter niet duidelijk. De publicaties van de ex-diplomaat schieten immers tekort op enkele essentiële criteria van goede geschiedschrijving. Marchal legt niet uit; hij compileert en parafraseert het ene document na het andere. Lange uittreksels uit de originele bronnen nemen samen vele honderden bladzijden in beslag. Van synthese of contextualisering is amper sprake. Wie Marchals boeken doorneemt, leert weinig of niets over de bredere omgeving waarin de uitvoerig gedocumenteerde gruweldaden plaatsvonden. Zowel de oorzaken, de mechanismen als de gevolgen van de gedetailleerd beschreven feiten blijven onduidelijk. Wie zich als militair historicus zou beperken tot de opsomming van alle slachtpartijen die zich afspelen op de slagvelden, zou door zijn collega's op hevige kritiek onthaald worden.

Militaire geschiedschrijving impliceert immers ook inzicht in het denken van de legerleiding, in de strategieën, in de logistiek, in de wapenproductie, in het dagelijks leven van de militairen enz. Die bedenkingen gaan mutatis mutandis ook op voor Marchals positie in de koloniale geschiedschrijving – we komen daar straks op terug. Daardoor worden de reserves van de academische wereld ten aanzien van Marchals oeuvre duidelijk. Toch was de uitvoerige en genuanceerde bespreking van historicus Jean-Luc Vellut over Marchal nog opvallend mild, omdat eerstgenoemde ook oog had voor de unieke verdiensten van laatstgenoemde: *'Un auteur à qui il restera l'honneur d'avoir déposé sur la table des dossiers dérangeants qui ne pourront plus être ignorés. À sa manière, Delathuy a ainsi ouvert la voie à plus de vérité.'*³ Toch kan Vellut op weinig begrip rekenen vanwege Breman, zoals we straks zullen zien.

Het harde oordeel over de intrinsieke kwaliteiten van Marchals boeken werd en wordt niet alleen geformuleerd door 'jaloerse' of 'misprijzende' beroepshistorici die deze outsider om corporatistische redenen verketterd zouden hebben. Die negatieve evaluatie werd immers ook gedeeld door de meeste journalistieke recensenten. Ze wezen op zijn verdiensten ('goed gedocumenteerd', 'revelerend' enz.), maar hadden ook kritiek. We citeren Marc Reynebeau: 'Het boek [*Missie en Staat*, een later werk van Jules Marchal, red.] is uitstekend gedocumenteerd maar helaas (zoals zijn vorige boeken) vrijwel onleesbaar, omdat de als altijd zeer gedreven Delathuy het andermaal heeft volgepropt met duizenden snippets en details, maar verzuimt een en ander in een globaal kader te plaatsen.'⁴ Of nog Manu Ruys: 'Delathuy richt zijn kritiek vooral op persoonlijke gedragingen, plaatselijke geschillen, soms zelfs

anekdotische incidenten. Hij gaat niet in op de fundamentele vragen [...] het boek is zo overvloedig gedocumenteerd [...] dat de lezer de weg kwijt geraakt. Men snakt naar een synthese die het wezenlijke van het bijkomstige scheidt.⁵ Met dergelijke citaten, geput uit persbesprekingen, zouden we nog een tijdje kunnen doorgaan. Pikant detail: Marchal zelf stond erop dat niets in zijn oorspronkelijke manuscript gewijzigd zou worden, hoewel de uitgever EPO voorstelde om zijn boeken redactioneel te bewerken om ze leesbaarder en dus toegankelijker te maken.⁶

Verder klopt het ook niet dat de bloedige kanten van Leopolds Congo vóór de publicaties van Marchal totaal onbekend waren bij een breder publiek. Net zoals de Belgische autoriteiten vrijwel constant hun ontkennde standpunt bleven herhalen, bleven ook de originele aanklachten van Morel, Casement en hun medestanders (straks meer over beide figuren), voortdurend opduiken in de pers, vooral in de internationale media. Maar niet iedereen was of bleef blind voor de realiteit. Vooraleer Marchals productie van de pers rolde – de belangrijke en moedige rol van de linkse uitgeverij EPO mag terloops ook gesignaleerd worden⁷ – waren er al enkele werken beschikbaar die de koloniale werkelijkheid ongesluierd presenteerden, maar dan op synthetische wijze. Zo is er onder meer het kritische, marxistisch geïnspireerde werk van de Fransman Michel Merlier (pseudoniem voor Auguste Maurel), *Le Congo de la colonisation belge à l'indépendance*, in 1962 uitgegeven door de linkse uitgeverij François Maspero.⁸ In 1985, het jaar waarin de eerste boeken van Marchal en Vangroenweghe verschenen, kon het Vlaamse publiek kijken en luisteren naar een reeks van negen radio- en televisie-uitzendingen van de historici Jan Neckers en Vita Foutry, die de geschiedenis van de kolonie op een kritische manier

behandelden. Ook de ‘rubberterreur’ – het woord werd toen gebruikt – kwam daarin expliciet aan bod, inclusief de fameuze foto’s van personen met afgehakte handen.⁹ Verder kunnen we nog verwijzen naar het toneelstuk van Hugo Claus, *Het leven en de werken van Leopold II*, uit 1970. Dat was uiteraard geen wetenschappelijk werk, maar het betekende wel een publieke kritiek. En het boek van Julien Weverbergh, *Leopold II van Saksen Coburgs allergrootste zaak* was een gedocumenteerde aanklacht, die gepubliceerd werd in 1971 en herdrukt in 1981.¹⁰ Kortom: wie zich enigzins informeerde, kende de ‘donkere’ kanten van Leopolds regime, ook vóór de publicatie van Marchals boeken. Maar diens werken hebben het thema ongetwijfeld meer weerklank gegeven, zoals we eerder al zegden. Een essentieel punt is en blijft echter wel dat de academische historici op dat ogenblik geen ‘specifiek’ en omstandig boek hadden geschreven dat uitsluitend gericht was op de gruwelpraktijken. Dat brengt ons bij onze tweede bedenking.

Bedenking 2: over Bremans evaluatie van de koloniale historiografie vóór Marchal

Breman is heel lovend over Marchal. Voor Jean Stengers (1922-2002, ULB) en Jean-Luc Vellut (°1936, UCLouvain) is hij echter veel strenger. Beide vooraanstaande historici publiceerden uitvoerig over koloniaal Congo lang vóór de jaren 1990, toen de Belgische academische wereld zich hiervoor nog amper interesseerde. Maar Breman apprecieert hun werk duidelijk niet. Hij beschrijft ze immers als ‘conventionele historici’ (p. 44). De niet-gespecialiseerde lezer(es) zal daaruit dus concluderen dat ze ‘traditionele’ wetenschappers waren, met eerbied voor de gevestigde visies en waarden. Of hij/zij denkt dat ze zich allebei lieten leiden door ‘conventies’, namelijk door niet-weten-

schappelijke normen of afspraken die hun werk beïnvloed zouden hebben en daarom waardeloos zouden hebben gemaakt. Een voorbeeld van dergelijke ongefundeerde beweringen vinden we ook in een recent interview met Adam Hochschild in *Knack*. Volgens laatstgenoemde was Stengers 'een geweldig historicus, maar met één grote handicap: alles wat hij publiceerde, moest passen in een pro-monarchistisch wereldbeeld'.¹¹ De bewijzen voor die regelrechte verdachtmaking blijven echter uit. De uitspraak is zelfs ronduit verkeerd. Dat bewijst Stengers' boek uit 1980, *Léopold III et le gouvernement*, waarin hij de Belgische Saksen-Coburgdynastie niet bepaald naar de mond praat inzake de fameuze 'koningskwestie' (1940-1950)¹² – precies daarom is het ook slecht gevallen in Laken. Volgens Breman nam Stengers 'de studie van de Belgische politieke top als vertrekpunt' en dit alles – ultieme veroordeling – 'vanuit een positivistische perceptie' (pp. 40-41). Dan volgt nog een korte passage over Stengers' standpunt ten aanzien van morele oordelen in de geschiedschrijving, op basis van een citaat van derden, maar niet aan de hand van Stengers' originele teksten hierover ... Door dergelijke stellingnamen, geformuleerd zonder de beschikbare publicaties of de originele bronnen (goed) te kennen, lijken de zogenaamde 'conventionele historici' uiteindelijk zelfs pleitbezorgers van het koloniale regime, of erger nog, ontkenners van de wandaden.

Het klopt dat de Brusselse hoogleraar geen afzonderlijke monografie heeft geschreven over de gruwelen van 'rood rubber'. Maar is zijn bijdrage tot de kennis van het koloniale verleden daarom verwaarloosbaar? Of zelfs verwerpelijk? In geen geval. Wat is er immers mis met de analyse van de politieke en diplomatieke oorzaken van de koloniale uitbuiting in Congo? Kan men 'rood rubber' überhaupt begrijpen zonder te weten hoe Leopold II han-

delde, hoe hij manoeuvreerde bij de Europese grootmachten, welke lepe strategieën hij ontwikkelde, hoe hij zijn persoonlijke financiën en die van Congo beheerde? Precies die cruciale vragen heeft Stengers vanaf de jaren 1950 beantwoord. Veel van wat we nu weten over Leopold hebben we aan hem te danken. Hij is de eerste historicus die een wetenschappelijk valabel beeld van de Congolese autocraat ophing. Dat was niet evident in een periode waarin de Leopoldiaanse cultus nog hoogtij vierde.¹³ Heeft Stengers ooit de wandaden van het koloniale regime geloofend of geminimaliseerd? Geenszins. Na een uitleg over de draagwijdte van de fameuze afgehakte handen schrijft hij bijvoorbeeld: '*Tout ceci est suffisamment horrible. Mais l'horreur était, fondamentalement, non dans les mutilations, mais dans les expéditions militaires au cours desquelles elles avaient lieu. Ces expéditions étaient nombreuses et elles étaient dirigées le plus souvent non contre des populations hostiles, mais contre des villages dont le crime était de n'avoir pas fourni une quantité suffisante de caoutchouc. L'horreur était que l'on tue pour obtenir du caoutchouc.*' Zijn dit de woorden van een hagiograaf van de Leopoldiaanse kolonisatie? Ze werden tevens gepubliceerd in 1968, zeventien jaar vóór het eerste boek van Marchal, en ze verschenen in een werk over E.D. Morel, de grote Britse criticus van Leopold II. Ook dit was een primeur, want goeddenkend België en het (ex-)koloniaal establishment deden hem toen nog af als een leugenaar en demagoog.¹⁴ Morel en de Congo Reform Movement (CRM) werden dus niet 'herontdekt' door Marchals boek uit 1985; de zogenaamd 'conventionele' historiografie was er wel degelijk mee bezig.

Wil ik daarmee Stengers 'heilig' verklaren? Of is mijn standpunt ingegeven door een corporatistische verdedigingsreflex? Zeker niet. Stengers was een man van zijn tijd.

Niet meer en niet minder. Als piepjong lid van het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut pleitte hij in 1954 bijvoorbeeld nog voor de herformulering van het eerste artikel van de Belgische grondwet om de Belgische soevereiniteit over Congo constitutioneel te laten verankeren: *'Nous voulons que le Congo soit pleinement belge. Il faut donc que la Constitution sauvegarde notre souveraineté sur le Congo, tout comme elle sauvegarde la souveraineté du territoire métropolitain.'*¹⁵ Onder druk van de omstandigheden zijn z'n ideeën over het koloniale regime echter gaandeweg veranderd.¹⁶ De gruweldaden van het Leopoldiaanse regime heeft hij inderdaad nooit centraal gezet in zijn onderzoek. En hij was nooit uit op een rechtstreekse, militante confrontatie met het (ex-)koloniale establishment. Maar door discreet en integer historisch onderzoek heeft hij de bakens van de Belgische koloniale historiografie wel definitief verzet. Om dat te weten, moeten we echter terug naar de teksten, en moeten we rekening houden met feiten, niet met mediatiek gevoede reputaties.

Ook over Jean-Luc Vellut velt Breman haastige beoordelingen die lijden onder een gebrekkige feitenkennis. Breman rekent hem eveneens tot de verwerpelijke groep van de 'conventionele historici'. Hij verwijt Vellut bijvoorbeeld dat hij zich met de term *'Greuelgeschichte'* 'minachtend' heeft uitgesproken over Marchals werk (p. 42). Maar dat de boeken van deze laatste daadwerkelijk ernstige intrinsieke gebreken hebben, ziet Breman over het hoofd (zie hoger). En dat Vellut bovendien op genuanceerde wijze ook bepaalde verdiensten van Marchals werk erkent (zie het citaat bij mijn eerste bedenking), blijft onvermeld.

Verder haalt Breman de UCL-emeritus nog aan in twee hoedanigheden. Eerst als auteur van een repliek van amper vijf bladzijden die

hij in 2002 schreef in *Africa Forum*. Dan als curator van de tentoonstelling in het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika uit 2005, *Het geheugen van Congo*. Over zijn omvangrijk historiografisch oeuvre daarentegen geen woord. Nochtans ligt hij, onder meer samen met Bogumil Jewsiewicki, aan de basis van de vorming van de eerste generatie van (uitstekende) Congolese geschiedkundigen in de jaren 1960-1970. Hij doceerde en leefde toen in Congo, tot zijn terugkeer naar België in 1976. Hij kent het Congolese terrein dus als geen ander. En, in tegenstelling tot Stengers, publiceerde hij wél uitvoerig over vele aspecten van de koloniale realiteit in Congo zelf. Uit die rijke en gediversifieerde productie pikken we slechts twee voorbeelden die direct verband houden met ons centrale thema, namelijk de analyse van de gewelddadige praktijken in Congo. In 1984, dus één jaar voor de verschijning van Marchals eerste boek, publiceerde Vellut een baanbrekend artikel over *La violence armée dans l'État Indépendant du Congo*. Dat gebeurde helaas niet in een populair dagblad, maar in het discrete wetenschappelijke tijdschrift *Cultures et développement*. Op het thema 'geweld' is Vellut later overigens nog meermaals teruggekomen.¹⁷ Bovendien zorgde hij in 1985 ook voor de wetenschappelijke publicatie van het explosieve rapport van Roger Casement, de Britse consul in Congo, die mee aan de basis lag van de CRM. Vellut schreef een uitgebreide methodologische en contextualiserende inleiding voor die uitgave in zijn eigen reeks *Enquêtes et documents d'histoire africaine* van de UCL, een academische uitgeverij. De wetenschappelijke editie van het rapport zelf werd verzorgd door ... Daniel Vangroenweghe, de auteur van het spraakmakende boek *Rood rubber*, dat in hetzelfde jaar verscheen bij een publieksgerichte uitgeverij.¹⁸ Hoewel de belangrijke Fransta-

lige kranten *Le Soir* en *La Libre Belgique* een exemplaar hadden ontvangen van Velluts en Vangroenweghes editie van Casements rapport, hebben die dagbladen daaraan geen aandacht besteed.¹⁹ Zeggen dat Vellut een 'conventionele historicus' zou zijn, klopt dus eenvoudigweg niet. Insinueren dat hij op een of andere manier 'in het verkeerde kamp' zou zitten, is bovendien onrechtvaardig.

Dat is jammer genoeg de teneur die we niet alleen in Bremans essay maar ook bij andere stemmen in het huidige publieke debat rond kolonisatie terugvinden. Blijkbaar zijn er enerzijds de 'goeden' – zij die hun morele verantwoordiging en hun antikoloniaal militantisme laten primeren – en anderzijds de 'slechten', die dat niet doen, maar zich aan de historische stiel houden. In het linkse tijdschrift *Ensemble* werden Stengers en Vellut onlangs zelfs voorgesteld als '(neo-)negationisten', een zwaar beladen term.²⁰ Eerstgenoemde was inderdaad geen tafelspringer en de tweede is dat evenmin. Ze zijn geen politieke militanten, maar ze doen wel hun job als historicus. Wie op zoek is naar een historiografisch gefundeerde *all-round view* over koloniaal Congo en niet naar een close-up van de gruweldaden, zal meer hebben aan driehonderd bladzijden Stengers of aan vierhonderd bladzijden Vellut²¹ dan aan de duizenden bladzijden van Marchal. Nogmaals voor alle duidelijkheid: dit oordeel doet niets af aan de verdiensten van laatstgenoemde. Door zijn langgerekte compilatie van originele documenten rond één cruciaal onderwerp heeft hij meegewerkt aan een publieke perceptieverschuiving. De historicus is er echter niet om enkel en alleen de wandaden van de mensheid aan te klagen, maar wel om de vervlogen realiteit zo waarschijnlijk, zo globaal en zo evenwichtig mogelijk te reconstrueren, zonder ethische of politieke a priori's.

Bedenking 3: over de historiografie van Congo na Marchals boeken

Bremans trekt de lijn van zijn essay door tot de huidige postkoloniale debatten. Hij refereert meer bepaald aan evergreens zoals de herinrichting van het museum van Tervuren in 2018 en de recente acties rond de 'koloniale' standbeelden. Daar is uiteraard niets mis mee, integendeel. Omgang met het verleden is niet voorbehouden aan academische cenakels. Gelukkig maar! Geschiedenis is uiteraard ook een zaak van en voor elke burger: correcte en kritische informatie én kennis over wat er zich vroeger afspeelde, is essentieel in een democratie. Maar die informatie moet wel aangeleverd worden door personen die de basisregels van de historische methodologie toepassen. Of ze nu 'beroepshistorici' zijn of niet, maakt hier niet uit. Ook wetenschappers uit andere disciplines of amateurhistorici kunnen een essentiële rol spelen, op voorwaarde dat ze die regels effectief hanteren.

In Bremans essay is die recente falanx echter helemaal afwezig. Hij rept namelijk met geen woord over de Belgische (of buitenlandse) koloniale geschiedschrijving 'na' de publicatie van Marchals werken. Alsof de sterre stil bleef staan met laatstgenoemde. De niet-gespecialiseerde lezer heeft dus de indruk dat het Belgisch 'historisch establishment' nog steeds onverschillig of onkritisch is ten aanzien van het koloniale verleden. Uiteraard is die perceptie fout. De laatste drie decennia is het aantal publicaties van binnen- en buitenlandse historici over koloniaal Congo exponentieel toegenomen. Een bibliografie van de studies verschenen sedert 1996 telt in een voorlopige versie niet minder dan 335 bladzijden.²² Uiteraard kunnen we die massale wetenschappelijke productie hier niet

samenvatten of zelfs maar aanhalen. Lukraak enkele namen van auteurs vermelden zou bovendien oneerlijk zijn voor diegenen die dan buiten beeld blijven. Daarom brengen we hier liever geen nominatieve ‘hitparade’. Dat neemt niet weg dat Belgische en buitenlandse onderzoekers al jarenlang publiceren over thema’s als geweld, uitbuiting, gender, seksualiteit, gedwongen arbeid, racisme, de werking van het rechtssysteem, de beeldvorming, de werking en de winstgevendheid van de kapitalistische ondernemingen, het belastingsysteem enz. Daarom is het vreemd dat Breman op het einde van zijn essay enkel gewag maakt van twee elementen: de Engelse vertaling van Marchals boek over dwangarbeid in palmolieplantages en het recente interview van Daniel Vangroenweghe in *De Standaard*²³. Zo lijkt het alsof dat de twee enige Belgische stemmen zijn die momenteel de postkoloniale debatten vanuit historisch perspectief (kunnen) voeden.

Om in het reine te komen met een ‘lastig’ en controversieel verleden zoals de kolonisatie, zijn morele verontwaardiging en associatief activisme zeker en vast onontbeerlijk. Ze voeden immers het maatschappelijke en politieke debat en liggen ongetwijfeld zelfs aan de basis van menige vruchtbare roeping als geschiedkundige. Slogans, simplificaties, veralgemeningen, on- of slecht geïnformeerde standpunten en partiële visies zijn daarentegen contraproductief, ja zelfs gevaarlijk. Maar dat maakt goede geschiedschrijving net des te noodzakelijker. En die kan slechts behoorlijk functioneren indien ze zich niet, tegen haar natuur in, wringt in kleren van pamflettistische mode in een snit van morele verontwaardiging – Spinoza’s woorden indachtig: ‘*Non ridere, non lugere, nequi detestari, sed intelligere*’, te vertalen als: ‘Niet

bespotten, niet betreuren, niet verwensen, maar begrijpen.’²⁴

Met dank aan Magaly Rodriguez (KU Leuven) voor nuttige opmerkingen bij een vorige versie van deze tekst. Ook dank aan Thomas Blommaert, Hugo Franssen en Jan Neckers voor interessante concrete informatie (zie eindnoten 5, 6 en 9).

- 1 Jan BREMAN, Over Jules Marchal en klokkenluiders die geen gehoor vonden. Kanttekeningen bij de Belgische koloniale debatten. In: *Brood & Rozen*, (2020)3, pp. 32-49.
- 2 Meer uitleg over die publieke verwickelingen in: Michel DUMOULIN, *Léopold II, un roi génocidaire?*, Brussel: Académie royale de Belgique, 2005, 122 p. (verschenen in de reeks *Mémoires de la Classe des Lettres*, 3e série, tome XXXVII).
- 3 Jean-Luc VELLUT in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en geschiedenis / Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 73(1995)2, pp. 530-536 (citaat p. 536). In die recensie richtte Vellut zijn pijlen ook op het gebrek aan interesse voor koloniale geschiedenis in België en op de traditionele, ophemelende voorstellingen.
- 4 Marc REYNEBEAU in *Knack*, 28/10/1992, p. 102.
- 5 Manu RUYSS in *De Standaard [der Letteren]*, 20/09/1992, p. 4. Beide knipsels bevinden zich in de persmap ‘Delathuy/Marchal’ bewaard op de zetel van uitgeverij EPO (Berchem). Die persmap bevat ook andere besprekingen van zijn boeken vanaf 1992.
- 6 E-mail van Hugo Franssen, toenmalig uitgever bij EPO, aan Guy Vanthemsche, 28/10/2020. Die getuigenis heeft betrekking op Marchals latere boek *Missie en staat*.
- 7 Enkele jaren voor de verschijning van Marchals eerste boek had diezelfde uitgeverij al een klein werkje over Leopolds koloniale politiek gepubliceerd. Zie: Hugo VAN OOSTERWIJCK, *Rubber voor Leopold II: de Belgische koloniale politiek*, Berchem/Antwerpen: EPO/AKO, 1980, 47 p.
- 8 Michel MERLIER, *Le Congo de la colonisation belge à l'indépendance*, Parijs: François Maspero, 1962, 355 p. (verschenen in de reeks *Cahiers Libres*, 32-33). Over de gruwelen zie bv. p. 31 en volgende. Een herdruk met voorwoord van Jean-Philippe Peemans werd in 1992 in Parijs uitgegeven bij L’Harmattan.

- 9 Jan NECKERS & Vita FOUTRY, *Als een wereld zo groot waar uw vlag staat geplant. Kongo 1885-1960*, Brussel: BRT Instructieve Omroep, 1986, 248 p. Het woord 'rubberterreur' staat op p. 22. Tijdens het voorbereidend onderzoekswerk had medeproducente Vita Foutry contact met Vangroenweghe. Beide makers van de reeks waren ook op de hoogte van Marchals onderzoek, zie: e-mail van toenmalig BRT-producent Jan Neckers aan Guy Vanthemsche, 25/10/2020. De productie van de reeks viel dus ongeveer samen met de publicatie van de werken van Marchal en Vangroenweghe.
- 10 Julien WEVERBERGH, *Leopold II van Saksen Coburgs allergrootste zaak*, Amsterdam/Brussel: Manteau, 1971. Een herdruk is in 1981 in Leuven uitgegeven bij Kritak; Hugo CLAUS, *Het leven en de werken van Leopold II. 29 taferelen uit de Belgische oudheid*, Amsterdam: De Bezige Bij, 1970.
- 11 *Knack*, 21/10/2020, p. 106.
- 12 Jean STENGERS, *Léopold III et le gouvernement. Les deux politiques belges de 1940*, Gembloux: Duculot, 1980.
- 13 We vermelden slechts één voorbeeld: de negatieve reacties die Stengers te beurt vielen vanwege sommige van zijn collega's van het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut naar aanleiding van zijn studie over de financiën van Leopold II: 'Aussi, ce qui déplait un peu dans l'étude de notre collègue, c'est l'insistance qu'il met à exposer les combinaisons, les manigances, les trucs que Léopold II aurait employés pour masquer la vérité et faire apparaître les choses sous un jour faux. Et même ne pourrait-on pas craindre que le grand public, ignorant des dessous de l'histoire du Congo, ne crût en lisant rapidement cette note que dans la personne de Léopold II on se trouve devant un faussaire ayant cherché à s'enrichir, alors qu'en réalité le Souverain du Congo et de la Belgique n'avait qu'un but: créer une grande œuvre pour le profit de la nation et de la civilisation?' Zie: Octave LOUWERS, À propos de la communication de M. J. Stengers sur l'histoire des finances congolaises. In: *Bulletin des Séances de l'Institut royal colonial belge*, 25(1954)1, p. 241. Online raadpleegbaar: http://www.kaowarsom.be/documents/BULLETINS_MEDEDELINGEN/1954-1.pdf. Hieruit blijkt tegen welke mentaliteit Stengers zich moest afzetten in de jaren 1950.
- 14 Wm. Roger LOUIS & Jean STENGERS, *E.D. Morel's History of the Congo Reform Movement*, Oxford: Oxford University Press, 1968. Herdrukt in: J. STENGERS, *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire*, Gembloux: Duculot, 1989, p. 142.
- 15 *Bulletin des Séances de l'Institut royal colonial belge*, 25(1954)5, pp. 1353-1363 en 1492-1501 (citaat p. 1497). Ook online raadpleegbaar op de website van de KAOW (zie nota 14).
- 16 Zie bijvoorbeeld: Jean STENGERS, Les malaises de l'histoire coloniale. In: *Bulletin des Séances de l'Académie royale des Sciences d'Outre-mer*, (1979)4, pp. 583-593: 'Nous ne supportons plus aujourd'hui le ton triomphaliste que certains chantres de la colonisation ont autrefois employé – nous ne supportons plus ces récits de la période dite 'héroïque' où tout militaire européen était automatiquement qualifié de 'brave'. Nous avons raison. Mais le ton du réquisitoire est tout aussi hors de propos. Devant une humanité dans tout son foisonnement, l'historien n'a pas à chercher très loin le ton qui convient: c'est le ton classique de l'histoire, qui expose sans fards, sans voile, sans complaisance, sans louer ni condamner.' Citaat p. 589. Online raadpleegbaar: http://www.kaowarsom.be/documents/BULLETINS_MEDEDELINGEN/1954-5.pdf.
- 17 Jean-Luc VELLUT, Une exécution publique à Élisabethville en 1922. Notes sur la pratique de la peine capitale dans l'histoire coloniale du Congo. In: Bogumil JEWSIEWICKI (ed.), *Art pictural zaïrois*, Québec: Éditions du Septentrion, 1992, pp. 171-222; Jean-Luc VELLUT, Entre réalité, silence et pathos: à propos des temps de la violence et de la guerre dans l'histoire de l'Afrique. In: Laurence VAN YPERSELE (ed.), *Imaginaires de guerre*, Louvain-la-Neuve: Academia Bruylant, 2003, pp. 21-35; Jean-Luc VELLUT, Réflexions sur la question de la violence dans l'histoire de l'État Indépendant du Congo. In: Pamphile MABIALA MANTUBA-GOMA (ed.), *La Nouvelle histoire du Congo. Mélanges offerts à Frans Bontinck, CICM, Tervuren/Parijs: Africa Museum/L'Harmattan*, 2006, pp. 269-287.
- 18 Daniel VANGROENWEGHE, *Rood rubber. Leopold II en zijn Kongo*, Brussel/Amsterdam: Elsevier, 1985.
- 19 E-mail van Jean-Luc Vellut aan Guy Vanthemsche, 28/10/2020.
- 20 Arnaud LISMOND-MERTES, Le négationnisme belge. In: *Ensemble*, 92(december 2016), pp. 60-67 (vooral pp. 64-66).
- 21 Jean STENGERS, *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire*, Gembloux: Duculot, 1989, 283 p.; Jean-Luc VELLUT, *Congo. Ambitions et désenchantements 1880-1960*, Parijs: Karthala, 2017, 509 p.
- 22 In 2021 te verschijnen bij de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis en het Algemeen Rijksarchief.
- 23 *De Standaard*, 27/06/2020.
- 24 SPINOZA, *Tractatus politicus*, I, 4. In: Œuvres complètes, Parijs: La Pléiade, 1954, p. 976. De Amerikaanse historicus Christopher Browning, specialist van de Holocaust, zegt eigenlijk hetzelfde op een andere manier: 'Explaining is not excusing; understanding is not forgiving.' Zie: Christopher R. BROWNING, *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, New York: Harper Collins, 1993, pp. XVII-XVIII.